

on psychology, pedagogy and education. 2021. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-173-2-7> (дата звернення: 22.11.2023).

Мельник Лариса,

старший викладач кафедри теорії та методики викладання соціо-гуманітарних дисциплін Хмельницького ОІППО,
магістр психології

Соціальна ідентифікація як складова процесу соціалізації в самореалізації педагога в епоху трансформаційних змін

Анотація. Впродовж усього свого життя людина значну увагу приділяє пошуку свого призначення і місця у світі, а також власної соціальної ролі, чого очікує також і суспільство, і держава. Сьогодні, яке викликами та трансформаціями обумовлює ускладнення процесів соціалізації та ідентичності, оскільки людина потребує чітких уявлень про навколишній світ, а також легітимізацію та критерії ідентифікації певної соціальної групи як «своїї». В результаті збільшення обсягів інформації відомі явища та процеси ніби розмиваються і втрачають певні межі та однозначність, що й орієнтує наукові дослідження на динаміки механізмів соціалізації та самоідентичності особистості педагога.

Ключові слова ідентифікація, ідентичність, соціальна ідентифікація, професійна ідентифікація, професійна ідентичність, самовизначення самоідентичність.

Постановка проблеми: В кожний віковий період індивіда виникають свої виклики соціалізації та самоідентифікації. Особливе значення процес самовизначення індивіда має у період становлення особистості, коли активно відбувається соціалізація, формуються цінності і норми поведінки, осмислюється цінність свободи і відповідальності, закладаючи демократичні основи життєдіяльності. Концепція національно - патріотичної соціалізації закладає ціннісну основу гармонійного розвитку особистості, коли самоідентичність обумовлює орієнтири в самореалізації особистості через широкий спектр соціальної ідентифікації, що змінює парадигму колоніальної держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Як показує сучасна історія, запорукою культурної трансформації, що впливає на технологічний, екологічний та економічний розвиток сучасних держав є оптимальна взаємодія основних

складових систем «наука – освіта -інновація- суспільство- держава», коли «Наука- Освіта - Інновація» визначає вектор сенсовості та змісту ідентичності особистості, що впливає на результат розвитку суспільства, держави. самої особистості, що в процесі соціальної ідентичності стає провідником цих змін. І як наслідок або результат обумовлює таку систему, що має критичний вплив на ефективність функціонування «держави», в якій індивід трансформується в активно ідентифіковану особистість, яка розвиваючись інтелектуально, впроваджує ідеї, інноваційний продукт, що спрямований на стабільність розвитку, в якому відповідальність екологічна, економічна в спільній відповідальності впроваджує нову філософію збереження сталості в мікро- і макрокосмосі Людства та Планети Земля, коли пізнання людини людиною у відповідальності за свої активності, пізнання «Я» створює умови для події глобальної гуманізації «взаємодії – Ми» завдяки культурній дипломатії та навчання для майбутнього подолає явище «війни» назавжди.

Перші публікації з досліджень процесів ідентифікації та самоідентифікації дають змогу наблизитися до більш адекватного пізнання соціальної трансформації нашого суспільства. Всебічного аналізу ця проблема зазнала у працях Є.І. Головахи, О.Г. Злобіної, С.О. Макєєва, В.Л. Осовського, А.О. Ручки, М.О. Шульги. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про досить інтенсивне дослідження проблем ідентифікації саме на сучасному етапі розвитку суспільства, зв'язку з докорінними соціальними трансформаціями питання ідентичності висувається на перший план.

Мета обговорення теми – «наука – освіта- інновації» як єдина комплексна система, що спрямована на формування загальнометодологічної культури та розуміння органічного зв'язку в системі «освіта - соціальна ідентичність», визначає пріоритети модернізації в розумінні зв'язків, які під час зміни елементів системи та її структури спричинятиме до оптимального гнучкого управління, гуманного корегування оптимізації, накопичуючи потенціал в різноманітних м.яких практик та механізмів ідентифікації, створюючи простір інноваційності «зухвалою» сприйняття нестандартної ситуації, що не лякає, а спонукає до пошуку вирішення проблеми, що виходить за межі стереотипів, вберігаючи пластичність соціалізації. Завдання успішної трансформації в переході від колоніалізму та консервованого «феодалізму в образі - форми олігархізму» до розвитку демократії та входження до четвертого типу цивілізації, актуалізуючи наукові дослідження з вивчення підходів в подоланні колоніальної свідомості через освіту. Сучасна українська освіта

модернізуючись, вибудовує особливу увагу до цінності Дитини та формує ідентичність елітарності педагога, приділяючи велику увагу соціальній відповідальності, формуючи культурно-соціальні якості людини – громадянина..

Таким чином, сформовані в процесі виховання різнопланові функції ідентичності допомагають успішній самореалізації професіонала і як громадянина, що сприяє активній включеності для вирішення викликів, які не руйнують соціальну відповідальність особистості, а орієнтують до самореалізації, інтеріоризуючи цінності та з розумінням сприйняття трансформаційні зміни в суспільному житті, проявляючи соціальну, громадянську активність, консолідуючи професійну освітянську спільноту та громаду.

Саме в еволюційний період найчастіше виникає питання самоідентифікації: «Хто я?», що передбачає осмислення своєї сутності, включаючи відповідні знання та емоції. При цьому особистість ототожнює себе з іншими людьми, орієнтується на них і вбирає кращі характеристики та якості. Відомо, що в індивіда «перетинаються» різні характеристики ідентичності: етнічна, релігійна, соціальна, національна, культурна, політична та ін. У той же час за умов нестабільності соціального буття особистість починає орієнтуватися та осмислювати різні аспекти власної ідентичності, зокрема, освітньої, професійної, економічної, політичної та інших, щоб, таким чином, досягти певної самореалізації. В стані нестабільності (Covid, війна) проблемою виступає втрата ідентичності, розрив з близьким соціальним середовищем як, наприклад, сім'єю, родиною, колективом, друзями, формальними і неформальними групами.

Дослідження процесу соціалізації, ідентифікації особистості демонструє той факт, що особистість з визначеною ідентичністю більш прогнозована, передбачувана, відкрита до спілкування та взаємодії, швидше орієнтується та долає труднощі й виходить з конфліктних історій із збереженням стійкості. Самоідентифікація виступає необхідною умовою соціалізації та розвитку особистості, сприяє формуванню відповідних якостей, тому людина, яка критично визначає свої шанси та перспективи, може досягти більшого в соціальному і духовному розвитку, кар'єрі, що зорієнтована на життєву стабільність, завдяки самоідентичності.

Отже, самоідентифікація визначає сенс існування особистості, людини, професіонала, громадянина у взаємодії з навколишнім Світом, включенням індивіда до певної соціальної групи, спільноти. Таким чином, у контексті самоідентифікації особистості видається доцільним розглянути, перш за все,

категорію ідентичності як базову складову цього процесу та особливості функціонального проявлення процесу соціальної ідентифікації особистості, яка творить себе і свою історію.

Проблема ідентифікації та ідентичності є відносно новою у вітчизняному науковому просторі, однак набуває широкої популярності. Складність і динамічність соціальних та політичних процесів, що відбуваються, висуває нові вимоги до становища індивіда в суспільстві, яке визначається, в тому числі і за допомогою механізмів ідентифікації та самоідентифікації. Тлумачення самої дефініції є досить неоднозначним та варіюється залежно від мети та галузі наукового дослідження. Водночас, уже нині з впевненістю можна говорити про міждисциплінарний підхід до його тлумачення, оскільки сам термін “ідентифікація” вивчається філософією, соціологією, психологією, антропологією та іншими науками.

Проте в науковому просторі наявні деякі підходи щодо тлумачення цього поняття, які ми аналізуємо щодо ідентифікації розглядаються переважно як спосіб прийняття соціальних ролей при входженні до групи (З. Фрейд, Л. Бандура, Т. Парсонс), як засіб інтерналізації об’єктивної реальності (П. Бергер, Т. Лукман), як механізм «влиття» «Я-концепції» в соціальне оточення, що проявляється в усвідомленні групової приналежності, формуванні соціальних настановлень (Ч. Кулі, Дж.Г.Мід). Індивід ідентифікує себе з тими чи іншими соціальними позиціями на основі власних уявлень про їх структуру. Тобто йдеться про символічний аспект соціального простору.

Таким чином, у сучасній науковій літературі значне місце посідає проблема пізнання соціальних процесів ідентифікації. Сформувались три головних підходи: філософський (Арістотель, Дж. Локк, Р. Декард, І. Кант); соціологічний (П. Бергер, П. Бурд’є, А. Грамші, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Д. Лукач, Т. Лукман, П. Штомпка, А. Шюц); соціально-психологічний (Г. Келлі, Р. Ліфтон, Г. Маркузе, Р. Мертон, Г. Мід, З. Фрейд, Т. Шибутані). З огляду на певне висвітлення проблеми ідентичності в класичній філософії приділяється увага філософським поглядам французького мислителя Р. Декарта. Акцентується увага на «філософії самосвідомості», яку розвивали представники німецької класичної філософії, розглядаючи свідомість як історично сформований феномен. Так, Фіхте початком філософської теорії, як і світу вважав діючий суб’єкт, а вихідною дією цього суб’єкта – рефлексію. Він фактично обґрунтував положення, що зрозуміти себе можна лише завдяки порівнянню з іншими.

Кант виокремив три основні аспекти ідентичності: • психологічний як здатність усвідомлювати тотожність самому собі в різних станах свідомості; • трансцендентальний як єдність суб'єкта пізнання; • моральний як здатність чинити за законами власного розуму.

У постнекласичній філософії основа ідентичності особистості проявляється в інтерсуб'єктивному діалогічному просторі. Гегель уперше в світовій філософії дає історичне трактування свідомості. Важливим для розуміння самоідентифікації є положення Маркса про потребу індивіда в іншій людині. Зростаюча рефлексивність як взаємне відображення суб'єктів міжособистісної взаємодії сприяла усвідомленню особистістю самої себе, своїх якостей, характеристик та індивідуальних особливостей, результатом чого є поглиблення усвідомлення і регуляції суб'єктом своєї діяльності.

Втім, ідентичність – це внутрішньо суперечливе поняття, оскільки, з одного боку, означає схожість різних об'єктів, а, з іншого, – описує своєрідність кожного індивіда. Отож поняття «ідентичність» – це сукупність властивостей, які характеризують і вирізняють певного суб'єкта та вказують на його певні якості й особливості. При цьому йдеться про зміну соціальних відносин та взаємодію двох або більше індивідів. Важливо зазначити, що залежність особистості від свого соціального середовища впливає на її свідомість та ідентичність. Ідентичність, в загальній своїй сутності, збігається із тлумаченням. Які дослідники пов'язують з поняттям «Я» в найрізноманітніших формах: «Я-концепції», «Я-системи», «Я-досвіду» (Шилдер, Федерн), з поняттям «его» у формах «его-ідеалу», «его-ідентичності», «супер-его» (З. Фрейд, Е. Еріксон). З. Фрейд розумів під цим поняттям сукупність взірців поведінки, які засвоює особа, беручи на себе ту чи іншу роль під впливом суспільної свідомості («Над-Я»), тобто як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції «Супер-его» через ототожнення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки.

Проблему вивчення соціальної ідентифікації в контексті соціологічного аналізу не можна вирішити без вивчення соціальної стратифікації не лише в суспільстві, а й «стратифікацією» в школі, коли поділяються дитячі групи на «інтелект нації» чи інший клас, дослідження наявних соціально-статусних груп, особливостей їх становища в сучасній ситуації може й передбачати в майбутньому щодо ознак ідентичності. Варто розширити предметне поле дослідження ідентичності, надаючи їй нового значення – соціального. Специфіка соціологічного підходу в освітньому

закладі до аналізу ідентичності полягає у розгляді її як соціального конструкту, що підлягає емпіричному спостереженню, в дослідженні впливу різних соціальних інститутів на її формування, становленні взаємозв'язків між різними соціальними групами.

Специфіка соціологічного підходу до визначення процесу ідентифікації полягає в тому, як соціальні інститути, і чому саме ці, а не інші, впливають на самовизначення особистості, і які наслідки наявності або відсутності процесу ідентифікації. Тоді як у психології досліджуються психічні механізми процесу ідентифікації особистості. Вперше термін «ідентифікація» був введений у 1921 році австрійським психологом З. Фрейдом у роботі «Психологія мас і аналіз Я». Саме він почав трактувати ідентифікацію як механізм, що забезпечує здатність «Я» до саморозвитку, несвідоме ототожнення суб'єкта з об'єктом, мотивом якого можуть бути страх втрати любові, страх перед покаранням. Ідентифікація сприяє соціалізації, тобто робить людину готовою прийняти соціальні норми як свої внутрішні установки, як керівництво до дії, а також здатною на об'єктивну й диференційовану самооцінку. Теорія психоаналізу З. Фрейда пояснювала будь-яке самоототожнення із соціальною групою як результат функціонування постійного й універсального психологічного механізму, що підсвідомо виділяє різні групи як «свої» і «чужі».

Американським соціологом Е. Еріксоном, засновником теорії ідентичності, був введений у науковий обіг термін «ідентичність». У своїх дослідженнях основну увагу було приділено проблемам формування ідентичності людини як такої, яку він бачив у розвитку, як універсальну, передусім, адаптаційну структуру, як якийсь «процес організації життєвого досвіду в індивідуальне Я». Розглядаючи проблему соціальної ідентичності на рівні різних соціальних груп, Е. Фромм оперував поняттям «соціальний характер», що, на його думку, являє собою «сукупність рис характеру, які наявні у більшості членів цієї групи й виникають в результаті загальних для них переживань і загального способу життя».

Таким чином, соціальна ідентифікація, яка є серед членів будь-якої соціальної спільності, обумовлена двома основними моментами: психологічними властивостями конкретної особистості й особливістю соціальних характеристик індивіда, який в процесі соціалізації під час навчання в школі набуває через взаємодію та формування вмінь та навичок, що проявляють якості ідентичності особистості.

У соціології історія дослідження феномена ідентифікації пов'язана з ім'ям Е. Дюркгейма, який був прихильником структурно-функціонального підходу. Е. Дюркгейм порушив питання про механізми формування й ролі впливу на індивіда його зв'язків з різними спільнотами, що існують об'єктивно, як інші загальні соціокультурні норми. Не вживаючи термін «ідентифікація», Е. Дюркгейм розробив теорію трансляції соціальних ідентичностей, розкриваючи структуру й процеси конструювання «соціальної сутності» особистості, що являє собою систему «надіндивідуального», що відображає в індивідах групову приналежність (релігійні вірування, моральні норми й принципи тощо). Згідно з Е. Дюркгеймом, «соціальна сутність» (тобто соціальна ідентифікація) передається у процесі соціалізації від покоління до покоління. Відповідно до цієї теорії система особистості формується у процесі інтерналізації «поведінковим організмом» соціальних цінностей і норм. Зокрема, Т. Парсонс визначав категорію «соціальна ідентичність» у вигляді системи кодів, за допомогою яких індивідуальні значення символізуються через мову, цінності та культурні традиції і детермінують соціальні реакції, поведінку та дії суб'єкта. Виходячи з цього контексту, ідентичність є не станом, а структурною характеристикою особистості, що формується через виховну взаємодію.

Значну роль у феноменологічній концепції соціалізації відведено власним уявленням індивіда про суспільство й соціальні норми, осмисленню його діяльності як інформаційного процесу соціальної взаємодії. Відомий представник цього напрямку А. Шюц акцентував увагу на ролі формування типологічної структури сприйняття об'єктів людьми, у ході їхнього повсякденного досвіду. Він вважав, що типізація проявів соціальної реальності людиною в «поняттях здорового глузду» здобуває універсальне значення у процесі соціальних взаємозв'язків, що є механізмом формування соціальної ідентичності.

В роботах послідовників ідей А. Шюца – П. Бергера й Т. Лукмана одержала розвиток класична феноменологічна концепція ідентифікації. Їм вдалося методологічно погодити макросоціальний аналіз із соціально-психологічним. Соціальна реальність у їхньому уявленні, по суті, є те, що відображається в самих «колективних уявленнях», у суспільній свідомості. Це і є об'єктивна соціальна реальність. Таким чином, у цій теорії підкреслюється роль наявних норм і правил як джерела існування деперсоніфікованих взаємозв'язків людей. З одного боку, індивіди самотійно конструюють соціальну реальність, маючи волю її інтерпретувати, у той же час, з іншого боку, вони лише відтворюють практику, яка складається під впливом наявних об'єктивних механізмів міжгрупового впливу.

Представник феноменологічного підходу П. Бергер визначав соціальну проблему ідентифікації з погляду рольової теорії Ч. Кулі та Дж.Г. Міда. Відповідно соціальна роль визначається як типова реакція на типове очікування. Базова типологія ролей, яку виробляє суспільство, виконує функцію матриці поведінки людей, що зобов'язує їх ідентифікуватися з певною соціальною спільнотою. У цій спільноті індивіди знаходять і вимоги, і підтримку для одержання й закріплення ідентифікаційних ознак, що відповідають відведеній їм соціальній ролі. «Кожній соціальній ролі відповідає певна ідентичність».

Першим серед представників символічного інтеракціонізму почав використовувати термін «ідентичність» І. Гофман у своїй праці «Стигма». Стигма є своєрідною перепорою між явною та бажаною ідентичностями, яку індивід бажає приховати. Символічний інтеракціонізм у фокус вивчення ставить питання способу вибудовування ідентичностей та процесу ідентифікації, залежності ідентифікації від соціального оточення й взаємодії. У межах символічного інтеракціонізму феномен ідентичності трактується відповідно до теорії «дзеркального Я», заснованою Ч. Кулі й Дж.Г. Мідом: індивід знаходить власне «соціальне Я» лише у взаємодіях за допомогою «прийняття відносин інших до себе самого» через механізм «розігрування й прийняття ролі». Інструментами, які опосередковують ідентифікації є «інший», «значущі інші», «узагальнені інші». Дж. Мід розрізняє усвідомлювану й неусвідомлювану ідентичності. Неусвідомлювана – це комплекс очікувань, що виходять від його соціального оточення; усвідомлювана – формується у процесі рефлексування особистістю свого «Я», свого поведіння.

Відомий представник інтеракціонізму І. Гофман виділив три види ідентифікацій, що відображають як соціальну детермінацію, так і індивідуальну своєрідність особистості:

- 1) соціальна ідентифікація відображає типізацію особистості іншими на основі атрибутів її груп приналежності – «соціальне Я»;**
- 2) особистісна ідентифікація – унікальний комплекс індивідуальних ознак цієї індивідуальності, що характеризують її як об'єкт у часі й просторі – «фізичне Я»;**
- 3) Я-Ідентифікація – ідентифікація як суб'єктивне сприйняття індивідом своєї життєвої ситуації й власної своєрідності – «рефлексивне Я».**

У сучасній теоретичній соціології намітилася тенденція до створення синтезованої моделі соціальної реальності, яка поєднує «об'єктивні» (макросоціологічні) і «суб'єктивні» (мікросоціологічні) погляди. Концепція балансу

ідентичності Ю. Хабермаса розглядає особистісну й соціальну ідентичності як виміри, у балансі яких реалізується «Я-Ідентифікація». Наочно цей вид ідентифікації можна представити як систему координат, у якій вертикальна вісь являє собою персональну або особистісну ідентифікацію індивіда, а горизонтальна – здатність суб'єкта виконувати різні вимоги безлічі рольових систем, до яких він належить.

Незважаючи на те, що ідентифікація є багатоаспектним поняттям зі складною внутрішньою структурою, однак, виходячи із соціального розуміння, ідентифікація знаходить свій вияв у соціокультурних характеристиках (нормах, ідеалах, цінностях, зразках поведінки, соціальному статусі і ролях). У той же час ідентифікація є необхідною умовою диференціації і створення солідарних відносин соціальних груп і спільнот через комунікації, міжособистісні взаємодії та інтеріоризованої ціннісної поведінки, яка виникає через усвідомлення свого членства в соціальній групі разом із ціннісним та емоційним значенням. Таким чином, будь-яке визначення індивідом самого себе через якісь ознаки, які мають соціальне значення, самовіднесення з усвідомлено розповсюдженими соціальними групами й об'єктами спричиняє зміну особистісного сприйняття навколишньої дійсності.

Проведений аналіз дозволяє визначити соціальну ідентифікацію особистості в умовах українського суспільства, що трансформується, є складним багатогранним процесом і являє собою об'єкт міждисциплінарного характеру, що пов'язаний із соціо-культурним контекстом. Процес ідентифікації є двобічним, в якому відбувається, з одного боку, ототожнення індивіда з групою, а з іншого – розпізнавання ним у своєму соціальному оточенні тих ознак, за якими особистість може ідентифікувати себе з певною групою, використовуючи статево-вікові, моральні, професійні, економічні, політичні та естетичні індикатори, за якими люди визначають своє коло спілкування і взаємодії.

Висновки. Отже, ідентифікація з певною соціальною групою чи класом характеризується комплексом уявлень про соціальну реальність і їх місце в ній – уявлення, що регулюють їх життєву активність, і специфічних уявлень саме для певної групи. Можна стверджувати, що міра цієї специфічності, «особливості» соціальних уявлень дитини та педагога під час соціальної взаємодії або чітко визначає цінності взаємодії, чи розмиває межі, якості взаємодії, які дають підстави передбачати про якість, рівні реальної ідентичності, як в групі дорослих, зокрема педагогів, так і орієнтовану модель ідентифікації учнів. Означені підходи необхідно застосовувати в комплексі, оскільки кожен із них має певні недоліки: символічний

інтеракціонізм та феноменологічна соціологія мінімізують значення поза особистісних соціальних структур, структурний функціоналізм – акцентує увагу на соціальних структурах, нехтуючи значенням особистості і представляє ідентифікацію як статичний соціальний процес.

У процесі модернізації української школи дослідження ідентифікації в учнів та самоідентифікації педагогів орієнтує на вивчення мінливості та динамічності соціального простору, в якому детально будуть моніторити та описувати місце й значення ідентичності в житті учасників освітнього процесі (учні, педагоги, громада), соціо-культурного середовища, в якому відбувається взаємодія, а також визначається та окреслюється значення ідентичності – самоідентичності у просторі соціальних відносин, які включені в трансформаційні процеси зміни, а кожен із проаналізованих підходів розглядатиме соціалізацію як функцію ідентифікації, що розгортає взаємодію для гармонійного становлення особистості учня, для педагогів – самореалізація.

Список використаних джерел та літератури

1. Бергер П. Л. Общество в человеке / П. Л. Бергер // Социологический журнал. – 1995. – № 2. – С. 162–180.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. с англ. Е. Буткевич. – М. : Медиум, 1995. – 336 с.
3. Гнатенко П. І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. – К. : Арт-Пресс, 1999. – 466 с.
4. Голоденко О. Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену ідентичності в соціогуманітарних науках [Електронний ресурс] / О. Голоденко. – Режим доступу <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1522/1/Golodenko-2.pdf>.
5. Дудченко О. Н. Социальная идентификация и адаптация личности / О. Н. Дудченко,
А. В. Мытиль // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 110–119.
6. Макеев С. А. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев,
С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 185 с.
7. Соціологія : підручник / за заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Харків – Київ, 1998. – 624 с.

8. Старовойтова І. І. Ідентифікація як метод наукового пізнання / І. І. Старовойтова // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук праць. / відп. ред. В. В. Лях. – К. : Стилос, 1998. – Вип. 1. – С. 192–202.

9. Старовойтова І. І. Личностная идентификация и реидентификация в переходном обществе / І. І. Старовойтова // Перспективы. – Одесса, 1998. – № 4. – С. 114–117.

10. Фрейд З. Неудовлетворенность культурой / З. Фрейд // Западноевропейская социология XIX – нач. XX веков. – М., 1996. – 568 с.

11. Чапська І. Майновий стан громадян у суспільстві, що трансформується / І. Чапська // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 10. – С. 63–75.

12. Шляков Д. В. Социально-профессиональная идентификация учителя: социологический анализ : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.06 / Д. В. Шляков ; Педагогический институт ФГОУ ВПО «Южный федеральный университет». – Ростов-на-Дону, 2008. – 27 с.

13. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 35–52.

Мельницька Ірина Іванівна,
вчителька географії
Хмельницького ліцею №11

Принципи впровадження STEM на уроках природничої освітньої галузі

Анотація. У статті розглядаються теоретичні аспекти STEM-технологій у процесі вивчення географічного складника природничої освітньої галузі. Наводяться приклади використання STEM-підходу при реалізації різних видів навчальної діяльності.

Ключові слова: STEM-технології, STEM-підходи, онлайн-середовища, проекти, діяльнісний і творчий характер навчання.